

FOUCAULTS «BOÎTE À OUTILS». GEREEDSCHAP VOOR CRIMINOLOGEN.

LUC ROBERT*

Colloque international: «Le politique vu avec Foucault. Quelle est la fécondité des outils de Michel Foucault pour analyser le politique?» (Parijs, 7-8 januari 2005) : enkele hoogtepunten

Het gedachtegoed van een groot denker houdt haar of hem aanwezig. Dat gaat zeker op voor Michel FOUCAULT. Ondanks zijn vroegtijdige dood op 24 juni 1984 - FOUCAULT was toen 58 jaar - blijft zijn intellectuele nalatenschap actuele debatten inkleuren. In de criminologische sfeer was het eerst en vooral *Surveiller et punir* (verder afgekort als SP) dat een diepe indruk naliet¹. Eén van de grote verdiensten van dit werk bestond erin dat het criminologen een vocabularium over macht aanreikte. Daarmee gaf het een belangrijke impuls aan studies over bestraffing en controle. Zo schreef Stanley COHEN in *Against Criminology* dat SP voor criminologen hét boek van de late jaren '70 was. Hij voegt eraan toe: "it is now simply not possible to think of criminology in the same way."² Tijdens het decennium volgend op de publicatie van SP kon een 'Foucault-effect' in de criminologie vastgesteld worden. Ondanks de kritieken (onder meer de al te 'kneedbare' en dociele voorstelling van individuen), heeft SP voor criminologen een blijvend belang.

En toch stopt met het boek over de gevangenis(straf) FOUCAULTS relevantie voor de criminologie niet. Vanaf het einde van de jaren '80 werd de 'late Foucault' ontdekt. Deze periode slaat terug op zijn werk uit de periode 1976-1984.

---

* KULeuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, Afdeling Strafrecht, Strafvordering en Criminologie, Onderzoeksgroep Penologie en victimologie

1 M. FOUCAULT, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Gallimard, Parijs, 1975.

2 S. COHEN, "Against Criminology", in S. COHEN (ed.), *Against Criminology*, Transaction Publishers, Londen, 1988, 10- 11.

Tijdens deze periode schreef FOUCAULT zijn trilogie over de geschiedenis van de seksualiteit en gaf hij in zijn lessen aan de *Collège de France* een belangrijke wending aan zijn werk. Zo gaf hij in zijn colleges van 1978 en 1979 aan een genealogie van de moderne staat te willen uitwerken, waarbij hij onder meer de begrippen 'gouvernement' en 'gouvernementaliteit' introduceerde. Deze begrippen drukken sinds de ontdekking en verspreiding van de 'late Foucault' een stempel op debatten in een waaier van disciplines. In de criminologie wordt zelfs van een 'tweede Foucault-effect' gesproken³.

Kenmerkend voor FOUCAULTS open manier van denken was zijn houding ten aanzien van zijn eigen werk. Hij schoof de idee van een 'boîte à outils' naar voor. Iedereen kon en kan concepten, ideeën en inzichten ontlenen aan zijn intellectuele gereedschapskist. Menig academicus heeft tot hiertoe in die gereedschapskist gegrabbeld en de eigen analyse verrijkt met FOUCAULTIAANSE concepten.

Die conceptuele 'bruikbaarheid' lag aan de grondslag van het colloquium. De organisatoren, leden van het *Institut d'Etudes Politiques de Paris* (kort: Sciences Po) en het *Centre Interdisciplinaire de Recherche Comparative en Sciences Sociales* (kort: CIR), wensten met dit colloquium na te denken over "de plaats van het FOUCAULTIAANSE oeuvre in het begrijpen van onze actualiteit". Zoals de titel aangeeft werd vooral gekeken naar de 'vruchtbaarheid' (relevantie, bruikbaarheid, toepasbaarheid,...) van FOUCAULTS concepten voor het politieke. Het zwaartepunt lag vooral bij de 'late Foucault', in het bijzonder rond het concept 'gouvernementaliteit'.

Vooraleer enkele hoogtepunten uit het colloquium aan te halen, eerst enkele woorden over de organisatie van het colloquium. Ondanks de enigszins misleidende titel ging het niet om een bijeenkomst van politicologen in de strikte zin. Zowel de sprekers als het publiek kwamen uit een brede waaier van disciplines, gaande van antropologen, sociologen, filosofen en historici

---

3 D. GARLAND, "'Governmentality' and the problem of crime: Foucault, criminology, sociology", *Theoretical Criminology*, 1997, Vol.1, Nr.2, 174.

tot geologen, geneeskundigen en natuurlijk ook criminologen en juristen. Multidisciplinariteit troef dus. Met twee plenaire sessies en maar liefst acht ateliers (telkens konden deelnemers kiezen uit vier ateliers, zowel op vrijdag als op zaterdag) werden de aanwezigen plat gewalst met beschouwingen over het oeuvre van FOUCAULT, met het gebruik van FOUCAULTIAANSE concepten en met reflecties over de concepten en het oeuvre van de Franse denker. Alleen al het aantal sprekers en commentatoren over de twee dagen heen getuigt van FOUCAULTS populariteit. Niet minder dan 73 sprekers en commentatoren stonden gepland. Bovendien waren niet de minsten geprogrammeerd (onder meer Marc ABELES en Nikolas ROSE passeerden er de revue). Met een overvolle agenda en een grote dosis aan Franse hoffelijkheid om iedere spreker zijn verhaal te laten brengen, werd het dan ook al vrij snel duidelijk dat de zeer strakke planning niet gehandhaafd zou blijven.

Gezien het aantal sprekers en de beperkte ruimte voorhanden lijkt het aangewezen om deze bespreking te beperken tot enkele hoogtepunten uit de plenaire sessies - het gaat dus om een zeer selectieve voorstelling. Waar nodig wordt beknopt de relevantie voor de criminologie in het daglicht gesteld.

De eerste plenaire sessie droeg de toepasselijke titel "Disciplinaire benaderingen". Hierbij waren er vijf sprekers gepland, maar jammer genoeg gaf de eerste (en niet van de minste), Loïc WACQUANT (UC Berkeley), verstek. Het woord was dan aan Marc ABELES, een vooraanstaand cultureel antropoloog. Zijn presentatie vormde een hoogtepunt en was om twee redenen belangrijk. Ten eerste bekritiseerde hij de *afkeer voor theorie*, in het bijzonder voor filosofie, in empirisch antropologisch onderzoek. Bovendien sneed hij de thematiek van *globalisering* aan. Als conceptueel scalpel waarmee hij de huidige ontwikkelingen bloot trachtte te leggen, hanteerde hij het concept biopolitiek.

Franse antropologen stonden lang meewarig ten aanzien van (filosofische) theorieën. Elke referentie naar filosofie werd met hand en tand geweerd uit de empirische studies. Vooral onder invloed van de groeiende interesse voor en het

gebruik van inzichten van Franse filosofen in de Amerikaanse antropologie (onder meer FOUCAULTS *savoir/pouvoir*), groeide bij Franse antropologen in de jaren 1980 aandacht voor de filosofie. Volgens ABELES was het vraagstuk van de macht net een van de redenen waarom ook Franse antropologen zich tot het gedachtegoed van FOUCAULT richtten. Onder meer de aandacht voor het machtweten van de antropologie leidde tot een verhoging van het reflexieve gehalte in de discipline. Dit besef was op zijn beurt mee de pleitbezorger van een 'défamiliarisation du quotidien', waardoor de antropologie zich ook meer ging focussen op praktijken in de eigen samenleving.

ABELES verwees naar globalisering als een van de belangrijkste hedendaagse studiethema's voor antropologen. Volgens hem stelt globalisering de band tussen soevereiniteit en territorium in vraag; er is een ontwijking van de relatie tussen de staat, de natie en het territorium. Om de daarmee samenhangende ontwikkelingen te vatten wendde ABELES het laat-FOUCAULTIAANSE concept 'biopolitiek' aan. Biopolitiek, aldus de antropoloog, staat voor « la prise de contrôle par le pouvoir des processus affectant la vie et qui pour être absolument aléatoire à l'échelle individuelle, ont, comme phénomène collectif, des effets économiques et politiques déterminants »⁴. ABELES zag in dit concept een sleutel tot het beter bevatten van huidige processen. Hij verwees daarbij naar de processen van 'deterritorialisering' en 'reterritorialisering' (waaronder migraties, vluchtelingenstromen, ...), maar ook racisme en genocide zouden volgens hem te vatten zijn met dit concept. Dit concept getuigt van veel potentieel voor criminologische discussies

4 Dit concept is voor het eerst te vinden in het eerste volume van FOUCAULTS trilogie over seksualiteit. Biopolitiek is voor hem gericht op 'le corps-espèce', 'le corps traversé par la mécanique du vivant et servant de support aux processus biologiques'. Op deze biologische processen wordt greep gekregen door een serie van interventies en regulatieve controles: dit is 'une bio-politique de la population'. M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité I. La volonté de savoir*, Parijs, Gallimard, 1976, 183.

over racism, post-conflictsituaties, neokolonialisme, bestraffing.

In ABELES' presentatie zaten bovendien twee beschouwingen die in de criminologie niet onbekend zijn: enerzijds het gebrek aan aandacht voor theorie, hetgeen in dit tijdschrift ooit omschreven werd als 'vliegen zonder vleugels'. Empirisch (beleidsmatig) onderzoek is rijker als het gestoeld is op een stevige theoretische leest. Anderzijds gaat dit inzicht terug op SP, waarbij vooral de criminologie als machtweten op de korrel genomen wordt. Een criminologie die zich bewust is van de (eigen) inschakeling in het bestaande machtsbestel kan bepaalde machtsfeffecten trachten te neutraliseren of te beperken. Bovendien bezorgde FOUCAULT de criminologie met SP een enorm belangrijk inzicht over bestraffing. Hij gaf daarmee aan hoe bepaalde hedendaagse praktijken (zoals de gevangenisstraf) op betrekkelijk korte termijn aanvaard geworden zijn en nu behoren tot de wereld van de vanzelfsprekendheden waarover nog weinig vragen gesteld worden.

Geograaf DUMONT zorgde voor een ander hoogtepunt tijdens de eerste plenaire sessie. Het startpunt van zijn uiteenzetting: de Franse geografie focuste te fel op het beschrijven van territoria, maar ontbeerde debatten over macht. Het oeuvre van FOUCAULT heeft daarin bijgedragen tot enige verandering. DUMONT wees op twee belangrijke verschuivingen: enerzijds nam aandacht voor het politieke in de geografie toe, anderzijds was er een verschuiving van 'ruimte en politiek' naar 'ruimte als politiek'. Vooral dat laatste stimuleerde de Franse radicale geografie, waarin ruimte als een sociaal en politiek product wordt gezien (i.t.t. de naturalistische geografie). Op dit vlak lag en ligt volgens DUMONT het belang van FOUCAULT voor de Franse geografie.

Het belang van ruimten is trouwens ook voor de criminologie niet te onderschatten. Van preventie over politiewerk tot bestraffing, de ruimtelijke dimensie speelt een (vaak weinig geproblematiseerde) rol. Aandacht voor de politieke en sociale aspecten in de bepaling en het bestuur van ruimten kan een gans veld aan inzichten openen die de (vaak stilzwijgende) invloed op menselijke gedragingen in het voetlicht plaatst. Zo richten bijvoorbeeld strategieën

van criminaliteitspreventie zich in toenemende mate op ruimtelijke aspecten. Probleembuurtten worden aangrijpingspunten van de macht, waarbij ruimtelijke ingrepen het aantal mogelijkheden tot criminaliteit beogen te verkleinen.

De tweede plenaire sessie droeg de titel 'gouvernement, gouvernance, gouvernementalité'. Vooral Berkeley professor Mark BEVIR zorgde tijdens het slot van het colloquium voor een interessante en bij momenten controversiële bijdrage. Volgens hem delen alle benaderingen van postfunderingsdenken (waaronder poststructuralisme, *decentred theory*, praktische filosofie en constructivistisch institutionalisme) drie gemeenschappelijke kenmerken: 1) menselijk handelen is inherent betekenisvol; 2) sympathie voor bottom-up benaderingen (i.h.b. aandacht voor praktijken, netwerken); 3) nadruk op contingentie. Nadat hij kort deze drie gemeenschappelijke eigenschappen toelichtte, ging BEVIR in op enkele ambiguïteiten en problemen van het postfunderingsdenken. Hier wordt kort stilgestaan bij twee bedenkingen.

Ten eerste, aldus BEVIR, dient de vraag gesteld *hoe* betekenis moet worden begrepen. Volgens de Berkeley politicoloog bestaan er meerdere antwoordmogelijkheden. Ofwel dienen we betekenissen te begrijpen op de manier waarop actoren ze gebruiken of lijken aan te wenden, ofwel moeten we betekenissen in een 'quasi-structureel' kader plaatsen. BEVIR ziet individuen als 'gesitueerde actoren' (*situated agents*) en neemt dan stelling in tegen het merendeel van de zogenaamde *governmentality* werken. Ze zouden te structuralistisch van aard zijn; een handelingsperspectief wordt daardoor naar de achtergrond verdrongen.

BEVIR identificeert bovendien een oud probleem in het postfunderingsdenken: kan genoegdoening bereikt worden met een denaturaliserende *kritiek* of kunnen werken in deze traditie een constructief *alternatief* formuleren? Dit raakte aan een oud zeer in FOUCAULTS oeuvre: de volgens sommigen onuitgesproken, volgens anderen ontbrekende normatieve grond van zijn archeologische en genealogische werk - wat ook wel eens aangeduid wordt als cryptonormativiteit. FOUCAULT zei ooit dat hij wou bijdragen tot 'een anders denken' (*'penser autrement'*), wat

BEVIR hekelde met de eenvoudige vraag: "How then?". Hij deed dan een eerder controversiële uitspraak, namelijk dat vele vormen van denaturaliserende kritiek eerder parasitisch zijn. Zij bieden geen alternatief.

Dit ontlokte enige discussie, vooral omdat een van de zwaargewichten uit de *governmentality* studies zich door deze commentaren aangesproken voelde. Nikolas ROSE (London School of Economics) had een niet al te indrukwekkende presentatie gebracht - hij traceerde hoe hij in de jaren '70 met het oeuvre van FOUCAULT in contact gekomen was (op zich interessant) en herhaalde dan beknopt een boodschap die hij samen met een collega al meer dan een decennium geleden gepubliceerd heeft⁵. Met BEVIRS uitspraken werd het vuur voor de discussie aan de lont gestoken. ROSE reageerde pittig dat de *governmentality* benadering (voor zover er van een 'benadering' gesproken kan worden) niet de arrogantie heeft mensen voor te schrijven wat ze moeten doen, maar door haar denaturaliserende benadering wel toont "how things became how they did". Blijkbaar zaten beide, zowel ROSE als BEVIR, op een volledig andere golflengte, gezien geen van hen oor had naar de argumenten van de ander en in parafrases dezelfde argumenten bleef herhalen. Jammer, een gemiste kans.

Eén argument *à décharge*: op het ogenblik dat onder meer BEVIR en ROSE aantraden, zat er al anderhalf uur vertraging op het begin van de (zaterdagmiddag) sessie. Elk van de presentaties liep daarenboven nog eens uit. Het zware programma van de voorbije anderhalve dag, de vertragingen en het uitlopen van de spreekbeurten zorgden dan ook voor een leegloop - bij aanvang waren er meer dan 100 aanwezigen, bij het slot van het colloquium zaten er nog tien toe-

hoorders! - en wellicht tot een minder grote scherpte.

BEVIRS bemerkings hebben een directe relevantie voor de theoretische criminologie, zeker gezien de (vooral internationale) criminologie vandaag sterk gekleurd wordt door *governmentality* studies. De vaak beperkte aandacht voor een handelingsperspectief in deze FOUCAULTIAANS geïnspireerde onderzoeken en een zich beperken tot het denaturaliseren van het alledaagse, deze uitdagingen en problemen zijn al langer gekend. Ook in de criminologie spelen deze vragen sterk⁶.

Dit tweedaagse colloquium was qua organisatie zeker voor verbetering vatbaar. Jammer genoeg beïnvloedde de vorm ook de inhoud: door de niet altijd even goedlopende organisatie liepen sessies uit, was er weinig tijd voor vragen of opmerkingen en werden discussies vrij snel in de kiem gesmoord. Gelukkig bleef die inhoudelijke aantasting nog beperkt. Qua opzet kunnen de organisatoren terugblikken op een geslaagde missie: een grote schare aan wetenschappers toonde gedurende twee dagen aan hoe ze vandaag de dag gretig conceptuele instrumenten uit FOUCAULTS gereedschapskist aanwendt. Na gedurende twee dagen talloze sprekers gehoord te hebben over hun gebruik van FOUCAULTIAANSE concepten, hun bedenkingen bij FOUCAULT en hun relatie met diens oeuvre, kan met zekerheid gezegd worden: FOUCAULTS "boite à outils", gereedschap voor criminologen.

5 ROSE herhaalde in beknopte vorm wat hij samen met Peter MILLER reeds in 1992 geschreven had over het belang van een uit elkaar halen van de staat en vormen van 'government' (hetgeen gedefinieerd wordt als 'la conduite de la conduite', het sturen/beïnvloeden van gedrag (van anderen en/of van zichzelf)). P. MILLER en N. ROSE, "Political power beyond the state: problematics of government", *British Journal of Sociology*, 1992, Vol.43, Nr.2, 172- 205.

6 Verscheidene criminologen hebben al een poging ondernomen om *governmentality* analyses een normatieve basis te geven. Zie onder meer K. STENSON, "Beyond histories of the present", *Economy & Society*, 1998, Vol.27, Nr.4, 333-352; P. O'MALLEY, L. WEIR en C. SHEARING, "Governmentality, criticism, politics", *Economy & Society*, 1997, Vol.26, Nr.4, 501-517.